

ДОБРОЧИННІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Abstract. The present article deals with the theoretic and methodological aspects of the phenomenon of charity. The peculiarities of using the word «Charity» are analyzed from the different aspects. It is said that the phenomenon of charity is considered as a part of social politics of the country and an institute of the civic society.

В умовах сучасної України, яка обрала шлях демократичного розвитку, все більше уваги приділяється проблемам, пов'язаним із розбудовою громадянського суспільства. Важливу роль у цьому відіграє діяльність «третього сектору», в тому числі різноманітних недержавних організацій, одним із напрямів роботи яких є доброчинність. Основною функцією добродійності є соціальна допомога, підтримка, захист найбільш вразливих прошарків населення. Ефективність роботи недержавних організацій залежить від соціально-економічних, соціально-політичних і правових факторів, а також від ступеня взаємодії громадських організацій, державних органів влади й бізнес-структур.

Благодійна діяльність для українського соціуму – явище досить нове, точніше, таке, що відновлюється. У радянський період реалізація соціальних програм розглядалася винятково як функція держави і фактично «одержавлених» громадських організацій. Тільки зі здобуттям незалежності приватна недержавна діяльність в Україні у цій галузі стала розвиватися більш інтенсивно. Однак багато в чому це є заслугою закордонних філантропів, оскільки культура доброчинності в українському суспільстві за десятиліття радянського періоду вітчизняної історії значною мірою була втрачена.

Благодійній діяльності належить важлива роль у формуванні ціннісних настанов і моральних норм особистості та соціуму в цілому. Саме тому науковий, у тому числі соціологічний аналіз феномену благодійності є вкрай актуальним.

У соціологічному дискурсі існують різні уявлення щодо сутності благодійності: її розглядають і як соціальний інститут, і як суспільний феномен, і як специфічний вид людської діяльності.

На нашу думку, в умовах сучасного українського суспільства процес інституціоналізації благодійності ще надзвичайно далекий від свого завершення. Проте певні

прояви благодійної діяльності, звичайно, існують і в нашій країні. Виходячи з цього, ми вважаємо за доцільне розглядати благодійність як специфічний соціальний феномен, який, безперечно, потребує свого теоретичного та емпіричного вивчення.

Отже, метою цієї статті є аналіз можливих теоретичних засад дослідження благодійності як соціального явища.

Звертаючись до такого аналізу, перш за все з'ясуємо зміст поняття «соціальний феномен». Для його визначення ми використали дефініцію українського дослідника Є. Головахи, яка була сформульована ним, виходячи з наукового доробку П. Блау. Отже, Є. Головаха підкреслює, що соціальний феномен – це такі аспекти суспільного життя, що спостерігаються, тобто те, що знаходиться в конкретному прояві та є доступним реальному спостереженню й дослідженню соціологічними методами. Вчений надає досить вичерпну класифікацію соціальних явищ, розподіляючи їх на універсальні, періодичні, кумулятивні й такі, що з'являються та зникають. Основний критерій даної типологізації пов'язаний із особливостями прояву соціальних феноменів у соціальному просторі й часі [1, с. 13].

На нашу думку, благодійна діяльність може бути віднесена до універсальних соціальних феноменів, що існують у суспільстві незалежно від конкретно-історичних умов, незалежно від форм його організації. Універсальний характер соціального феномену благодійності виявляється в тому, що в соціальному просторі й часі завжди є місце для даного явища, змінюються лише форми його прояву в конкретних соціокультурних умовах. Наприклад, за часів античності правителі надавали добродійну допомогу лише громадянам грецької держави. У період так званої «християнської ери» благодійною діяльністю займалися служителі церкви разом із правлячою верхівкою країни. Перша добродійна громадська організація з'являється в ХІХ ст.; такою діяльністю починають займатися приватні особи. У період існування СРСР благодійність у її теперішньому розумінні майже зникає, обов'язок опікуватись нужденними повною мірою переходить до держави.

Серед головних ознак, що притаманні феномену добродійності в сучасному суспільстві, можна назвати такі: глобалізація (добродійність стала міжнародним явищем); професіоналізація (добродійність обумовлюється сьогодні розвитком благодійних організацій, фондів, їх участю у виробництві й наданні послуг, що вимагає значної кількості професіоналів, котрі могли б підтримувати інтенсивне функціонування цієї сфери); «утилітарна цінність» добродійності для добродійника і всього суспільства.

Сучасні дослідники розуміють феномен добродійності як діяльність, за допомогою якої приватні ресурси добровільно й безкоштовно розподіляються їх власниками з метою допомогти людям, котрі того потребують, вирішення суспільних проблем, а також удосконалення умов суспільного життя. Слід зазначити, що ті, хто потребує допомоги, – це не тільки бідні, сироти, інваліди, але й ті, хто відчуває нестачу додаткових засобів для реалізації своїх інтересів (наприклад, професійних) [2, с. 111–112].

На відміну від гуманітарної допомоги в надзвичайних обставинах, що здійснюється на основі як державних, так і благодійних фондів і повинна бути система-

тичною та обов'язковою, тобто незалежною від чиеїсь доброї волі, добродійність, допомагаючи у необхідному, також може підтримувати людей та організації у бажаному. «Прояв жалю до ближнього й моральний обов'язок того, хто має, поспішати на допомогу неможливу...» – саме так визначає добродійність російська енциклопедія Ф.А. Брокгауза й І.А. Ефрона [3, с. 234].

Як така, що спрямована на загальне благо, добродійність є діяльністю, мета якої виходить за межі інтересів родини й друзів і яка не здійснюється з метою одержання прибутку, за адміністративним наказом.

Той незаперечний факт, що в благодійних акціях іноді можуть бути реалізовані приватні інтереси їх організаторів, попечителів чи донорів, ще донедавна був приводом для суворої критики самої добродійності. Найбільш типовими аргументами, як правило, є такі: за допомогою добродійності здобувається й поширюється влада [4, с. 351]; благодійна діяльність для добродійника стає певною формою реклами чи способом зменшення суми податку, з її допомогою «відмивається» «нечистий» капітал [5, с. 243]; вона (доброчинність) може бути розвагою [5, с. 244]. Відомий дослідник М. Лорі робить висновок, що бізнес, жертвуючи на добродійність, переслідує насамперед бізнесові цілі й вкладає кошти там, де робить власний бізнес (цит. за: [6, с. 34]).

Російський науковець Р.Г. Апресян розглядає декілька теоретико-методологічних підходів до аналізу феномену добродійності, серед яких виділяє негативістський, утилітаристський, етичний і структурно-функціональний [7]. Окрім аналізу самого поняття сучасний філософ досліджує випадки проявлення благодійної допомоги, підкреслюючи спрямованість цієї діяльності на досягнення суспільного блага.

У негативістському підході (відомі його представники – П.А. Гольбах, П. Лафарг, Б. Мандевіль, М. Лорі) благодійність розглядається як соціальний інститут, а саме як суспільний інститут соціальної допомоги, створений задля зниження рівня напруги й конфліктів у суспільстві. Однак зазначимо, що досягнення принципової мети благодійної діяльності в умовах сучасного українського суспільства можливе лише в контексті його соціокультурних перетворень, у тому числі ціннісних змін.

Щодо негативістської критики добродійності, то моралізування в її межах часто обумовлюється тим, що добродійність сприймається як реклама, як специфічний бізнес, політика, розвага, але її дійсне соціально-моральне значення ігнорується, що, до речі, досить часто зустрічається в сучасному українському суспільстві.

Утилітаристський підхід (серед представників даного підходу К. Ф. Вольней, Т. Фаулер, А. Сміт, Дж.С. Мілль) заснований на аналізі соціальних наслідків і соціально-економічних складових добродійності [8, с. 135–139]. У межах цього підходу разом із постановкою питання про справедливість та ефективність добродійності ставиться під сумнів твердження, начебто добродійність сама по собі завжди справедлива. Утилітаристська критика підготувала інтелектуальний ґрунт для зміни принципових і прагматичних пріоритетів благодійної діяльності, що найбільшою мірою проявилось в практиці американських філантропічних фондів (наприклад, таких, як фонди Дж. Д. Рокфеллера, Д. Карнегі, Г. Форда). Зазначимо, що філантропічний фонд визначається як «неурядова» некомерційна організація (включаючи

благодійні трасти), заснована для надання допомоги чи підтримки соціальної, освітньої, релігійної та іншої діяльності, що сприяє досягненню суспільного добробуту [8, с. 142].

Представники утилітаристського підходу вважали, що добродійність безперечно повинна допомагати нужденним, але й разом з тим сприяти зменшенню кількості людей, яким потрібна така допомога. Однак для цього благодійність повинна не носити професійний, системний і комерційний характер, оскільки саме організована добродійна діяльність спричиняє появу прошарків населення, які не лише не можуть, а й не бажають допомогти собі, а тому приречені бути утриманцями. Особливість утилітаристської критики благодійності в тому, що її представники аналізували здебільшого методи добродійності.

Етичний підхід (даний напрям розвивали Сократ, Ф.М. Достоевський, Л.М. Толстой, Л. Мемфорд, К.С. Льюїс та ін.) акцентує не на прагматичних засадах добродійності, а на її ціннісних, духовних й орієнтованих на людину вимірах.

Ф. Достоевський та Л. Толстой, аналізуючи благодійну діяльність, чітко вказали на важливі етичні проблеми. Таким чином, роздуми про добродійність переводяться до сфери більш широкого духовно значущого плану – загальних моральних настанов людини, шляхів її самовдосконалення. Благодійність як моральне завдання знаходить свій вираз не лише в готовності поділитися, віддати, але й в готовності позбутися власного егоїзму. Така діяльність потребує духовної зрілості, розуміння добра задля вміння зробити благо іншому.

Утилітаристський і етичний підходи до благодійної діяльності істотно доповнюють один одного. При цьому етична критика добродійності зорієнтована на універсальну мораль милосердя і являє собою важливий внесок у подолання моральних відхилень у добродійності та її моральної «амбітності». Утилітаристська критика зорієнтована на соціальну етику справедливості й здорового глузду. На її основі були запропоновані принципи критерії, що додали до філантропічної діяльності корисність і розрахунок: вільні фінанси та матеріальні ресурси повинні акумулюватися з найбільшою ефективністю і розподілятися таким чином, аби благо приватних осіб за їхнім бажанням могло максимально сприяти збільшенню блага суспільства в цілому.

Проблему розвитку добродійності можна розглядати і в межах структурного функціоналізму, зокрема в контексті теоретичного доробку таких його видатних представників, як Т. Парсонс, Р. Мертон, А.Р. Редкліфф-Браун, Б. Малиновський. Функціоналістський підхід виявляє зв'язки між елементами і цілим шляхом співвіднесення визначених структурних одиниць із способами їх функціонування. У результаті виникає розгалужена типологія зв'язків частин між собою, а також і з цілим, з'ясовуються можливі й неможливі стани системи, припустимі сполучення елементів у ній, визначаються набори функцій як способів поведінки, що властиві даному системному об'єкту за умови збереження його структурної цілісності тощо. У межах цього підходу добродійність можна розглядати як складову частину суспільства, оскільки вона виконує функції, що необхідні для збереження його струк-

турної цілісності. За допомогою благодійної діяльності реалізуються основні соціальні функції: збереження, відтворення та розвиток суспільства.

Отже, добродійність у сучасному українському суспільстві можна розглядати як специфічне суспільне явище, оскільки процес інституціоналізації благодійної діяльності ще не закінчився. На відміну від благодійної діяльності в інших країнах, суспільне явище добродійності в умовах сучасної України лише здобуває окремі ознаки соціального інституту. На перешкоді цьому процесу стають чинники, пов'язані зі ставленням до добродійності більшості українців, які сприймають це явище як рекламу, бізнес, політику, розвагу. На сучасному етапі головною метою дослідників благодійності стає пошук адекватних теоретичних моделей пояснення феномену добродійності в умовах сучасного українського суспільства. Характер й особливості цих моделей поки що не одержали докладного аналізу, який стає першочерговим завданням для подальшого дослідження феномену добродійності як у його теоретичному, так і в емпіричному вимірі.

-
1. Головаха Е.И. Исследование социальных феноменов эпохи постсоветизма : методология, теория, типология / Е.И. Головаха // Проблемы развития социологической теории : науч. доп. та повідомлення першої Всеукр. соціол. конф. / Соціологічна асоціація України, Ін-т соціології НАН України ; М.О. Шульга (наук. ред.) та ін. – К., 2001. – 381 с.
  2. Шекова Е.Л. Особенности маркетинга благотворительных организаций / Е.Л. Шекова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 4. – С. 110–115.
  3. Энциклопедический словарь / сост. Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона : в 82 тт. и 4 доп. тт. Т. 1. – М. : Терра, 2001. – 530 с.
  4. Гольбах П.А. Избранные произведения в двух томах / П.А. Гольбах. Т. 1. – М., 1998. – 715 с.
  5. Гундарин М.В. Книга руководителя отдела PR / М.В. Гундарин. – СПб. : Питер, 2006. – 268 с.
  6. Соколов О.Р. Добродійність в Україні : минуле, сучасне, майбутнє / О.Р. Соколов // Культурна політика : зб. наук. пр. – К., 1998. – 154 с.
  7. Апресян Р.Г. Дилеммы благотворительности // Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – С. 56–67.
  8. Костюк В.Н. История социально-экономических учений : курс лекций / В.Н. Костюк. – М. : Центр, 1997. – 256 с.
  9. Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе : очерки и лекции : пер. с англ. / А.Р. Рэдклифф-Браун. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 304 с.